

سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور و رابطه آن با برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای

محمد مهدی روشن چسلی*

استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه پیام نور

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۵/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۹/۲۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین عناصر مورد نیاز در تقویت مهارت‌های پژوهشی و کارآفرینی دانشجویان و توسعه روند تولید علم و نوآوری، پرورش مهارت سواد اطلاعاتی پیشرفته و رشته‌مبناست؛ از این رو، هدف این پژوهش پیمایشی، بررسی سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی کشور و رابطه آن با برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای است. برای تحقق این امر پرسش‌نامه‌ای محقق‌ساخته تهیه شد و پس از تأیید شدن روایی و پایایی آن، در اختیار نمونه‌ای ۳۹۲ نفری از دانشجویان شاغل به تحصیل در رشته زبان و ادبیات عربی در مقاطع مختلف تحصیلی و دانشگاه‌های کشور طی سال تحصیلی ۹۴-۹۵ قرار گرفت. طبق نتایج، میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان این رشته کمتر از حد متوسط و در سطحی پایین قرار دارد. بین میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته این دانشجویان از نظر متغیر جنسیت و دانشگاه محل تحصیل تفاوتی وجود نداشت؛ اما این میزان در دانشجویان مقاطع تحصیلی مختلف و نیز بین دانشجویان سال اول و سال آخر تحصیل متفاوت بود. در مجموع، لزوم تجدیدنظر جدی در برنامه‌های درسی این رشته برای گنجاندن مهارت‌های سواد اطلاعاتی پیشرفته در آنها لازم دانسته شد.

کلیدواژه‌ها: سواد اطلاعاتی پیشرفته؛ دانشجویان؛ زبان و ادبیات عربی؛ ایران.

۱. مقدمه

امروزه در روزگار و جهانی دگرگون‌تر از گذشته زندگی می‌کنیم که شتاب و تراز دگرگونی در آن بسیار زیاد و گاه فراتر از حد گمان است. این روزگار و دنیای دگرگون و چندگانه را می‌توان با نام‌ها بسیاری (از جمله دنیای شبکه‌ای، دنیای اینترنت، دنیای دیجیتال و البته روزگار اطلاعات) نام نهاد (کاستلز^۱، ۲۰۱۰). امروزه داده‌ها در چهارچوب‌هایی نوین و بسیار گوناگون و با گنجایشی انبوه پیوسته عرضه می‌شوند و دیگر، مهارت‌های ساده خواندن و نوشتن و سواد پیش‌پاافتاده برای رفع و رجوع نیازهای اطلاعاتی آدمی بسنده نیست؛ چه بسا به ورزیدگی‌هایی نیاز است که به یاری آنها بتوان اطلاعات را طبق نیاز خود جست‌وجو، دسته‌بندی و ارزیابی کرد و متناسب با شرایط به کار بست. این مهارت‌های «گزینشگر» و چندگانه، که «سواد اطلاعاتی»^۲ نیز نامیده می‌شوند، کمک می‌کنند تا بتوان از میان انبوه اطلاعات درست و غلطی که در انواع قالب‌ها عرضه شده، اطلاعات درست و متناسب با نیاز خود را برگزید و به کار بست (مک‌کی و جاکوبسون^۳، ۲۰۱۱). این مهارت‌ها همچنین، عامل یادگیری مادام‌العمر و خودانگیخته به شمار می‌آیند و مقومی برای جست‌وجوی شیوه‌مند، ارزیابی منتقدانه اطلاعات و کاربرد درست آنها برای رفع نیازند (لائو^۴، ۲۰۰۶).

وظیفه مؤسسات آموزش عالی امروزی، آموزش «چگونه یادگرفتن» به فراگیران - صرف‌نظر از رشته و سطح تحصیلی آنان - با هدف کسب موفقیت تحصیلی و شغلی است. یکی از عناصر تعیین‌کننده در این هدف، تربیت دانشجویان «باسواد اطلاعاتی» در تمامی رشته‌هاست که به قول بروس^۵ (۲۰۰۴)، خود می‌توانند در موقعیت‌های مختلف مهارت‌های سواد اطلاعاتی خود را برای حل‌وفصل مسائل اطلاعاتی پیش‌آمده در عرصه‌های آموزشی و پژوهشی و زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی خود به کار گیرند. بر همین اساس، انجمن کتابخانه‌های

1. Castells
2. Information Literacy
3. Mackey and Jacobson
4. Lau
5. Bruce

دانشگاهی و پژوهشی (ای.سی.ار.ال)^۱ استانداردهای شایستگی‌های سواد اطلاعاتی در آموزش عالی^۲ را به سال ۲۰۰۰م تصویب کرد (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، ۲۰۰۰) که طبق این استانداردهای پنج‌گانه، دانشجوی باسواد اطلاعاتی این مهارت‌ها را دارد: الف) تعیین ماهیت و میزان اطلاعات مورد نیاز خود، ب) دسترسی کارآمد و بسنده به اطلاعات مورد نیاز خود، پ) ارزیابی منتقدانه اطلاعات و منابع آن و تلفیق اطلاعات گزینش شده با پایگاه دانشی و نظام ارزشی خود، ت) استفاده اثربخش از اطلاعات به صورت فردی یا گروهی برای رسیدن به هدفی خاص و ث) درک عمده موضوعات اقتصادی، حقوقی و اجتماعی مترتب بر کاربرد اطلاعات و دسترسی و کاربرد اطلاعات به صورت اخلاقی و قانون‌مدار.

این استانداردها در قالب انواع شاخص‌های عملکرد و شاخص‌های سنجش برونداد سواد اطلاعاتی تبیین شده که در مجموع قابلیت‌های دانشجوی باسواد اطلاعاتی را نشان می‌دهند. با توجه به اهمیت این استانداردها در عرصه دانشگاهی، در بسیاری از تحقیقات درباره سواد اطلاعاتی دانشجویان رشته‌های مختلف به کار رفته‌اند و موضوع پژوهش‌هایی چند در خارج (از جمله ایت و ائده، ۲۰۰۷) و داخل کشور (از جمله قاسمی و دیگران، ۱۳۸۶) قرار گرفته‌اند.

بیان مسئله

سواد اطلاعاتی، مهارتی همگانی برای انسان‌های عصر کنونی اطلاعات، به‌ویژه برای دانشجویان صرف‌نظر از سطح، مقطع و نوع رشته تحصیلی آنان است که امکان می‌دهد افراد ضمن تلفیق دانش پایه خود با اطلاعات کسب‌شده، به نحوی مناسب در دنیای اطلاعات برای آموزش، پژوهش و سرگرمی تعامل کنند و مهارت‌های فردی، اجتماعی و شغلی خود را در

1. Association of College and Research Libraries
2. Information Literacy Competency Standards for Higher Education
3. Emmett and Emde

سایه یادگیری مادام‌العمر و مهارت‌یابی در اطلاع‌جویی، اطلاع‌یابی و اطلاع‌کاوی گسترش دهند و تقویت کنند. از این رو، پژوهش در باب سواد اطلاعاتی دانشجویان، به‌خودی‌خود لازم و مفید است. از دیگر سو، به تصریح متون پژوهشی^۱ و نیز طبق تجارب عینی نویسندگان این مقاله در کسوت آموزگاران دانشگاهی، بسیاری از دانشجویان سواد اطلاعاتی لازم را ندارند و واحدهای درسی مرتبط با سواد اطلاعاتی بسیار اندک و فرصت در اختیار برای باسواد اطلاعاتی شدن در محیط‌های دانشگاهی ناچیز است. این در حالی است که جامعه انتظار بیشتری از دانشجویان در عرصه‌های پژوهش، کارآفرینی، خلاقیت و نوآوری دارد که به گفته بروس، ادواردز و لوپتون^۲ (۲۰۰۶) همگی در پرتو سواد اطلاعاتی به دست می‌آیند.

سواد اطلاعاتی را می‌توان از نظرگاهی به دو وجه «پایه»^۳ (عمومی) و «پیشرفته»^۴ (رشته‌گرا) تقسیم کرد. آموزگاران واحدهای درسی «سواد اطلاعاتی» در دانشگاه ایالت کالیفرنیا، سواد اطلاعاتی پایه را مهارت‌های عمومی و کلی فرد در این حوزه می‌دانند و سواد اطلاعاتی پیشرفته را مهارت‌های ویژه فرد در سواد اطلاعاتی رشته و حوزه تحصیلی و کاری خاص خود می‌دانند (دانشگاه ایالت کالیفرنیا، ۲۰۱۶۵). سواد اطلاعاتی پیشرفته، برخلاف نوع پایه‌چندان در داخل و خارج کشور بررسی نشده است؛ درحالی‌که منطقی است سواد اطلاعاتی پیشرفته را در رشته‌های تخصصی به صورت عمومی و در مقاطع تحصیلات تکمیلی به طور خاص بررسی کرد. شاهد بر این مدعا تعدیل‌هایی از «استانداردهای قابلیت‌های سواد اطلاعاتی برای آموزش عالی» (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، ۲۰۰۰) است که به صورت رشته‌مبنا برای چندین رشته دانشگاهی - برای نمونه برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات انگلیسی (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، بخش ادبیات انگلیسی^۵، ۲۰۰۷) - عرضه و تصویب شده است.

۱. برای نمونه، ترقی‌خواه دیلمقانی و صادقی (۱۳۹۴) در داخل کشور و اوکاپا و دیگران (۲۰۱۵) در چندین

کشور آفریقایی (شامل نیجریه، غنا، تانزانیا و اوگاندا)

2. Bruce, Edwards and Lupton

3. Basic Information Literacy

4. Advanced Information Literacy

5. California State University

6. Association of College and Research Libraries, Literatures in English Section

تأکید اصل ۱۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۸) بر این است که زبان قرآن و علوم و معارف اسلامی، عربی است و ادبیات فارسی کاملاً با آن آمیخته است. این زبان باید پس از دوره ابتدایی تا پایان دوره متوسطه در همه کلاس‌ها و در همه رشته‌ها تدریس شود. اهمیت رشته زبان و ادبیات عربی و ضرورت تربیت کارشناسانی خبره در این رشته به علت عجز بودن زبان و ادبیات فارسی با زبان و ادبیات عربی و ضرورت فهم معارف قرآنی و اسلامی به مدد این زبان بر کسی پوشیده نیست. راه یادگیری این زبان نیز به مدد دوره‌های دانشگاهی طی سالیان اخیر روند شتابانی در پیش گرفته است؛ به طوری که طبق آمار، بیش از ۱۵ هزار نفر در سال تحصیلی ۹۴-۹۵ در مقاطع مختلف این رشته به تحصیل مشغول بوده‌اند (مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۱۳۹۵).

بدیهی است این نیروی عظیم در حال تحصیل، بالقوه مستعد نوآوری، خلاقیت، پژوهش و کارآفرینی و تجاری‌سازی این رشته به مدد اعمال روش‌های نوین آموزشی، از جمله آموزش مهارت‌یابی در سواد اطلاعاتی پایه (عمومی) و پیشرفته (رشته‌مبنا) است. از این رو، هدف اصلی پژوهش حاضر تعیین سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور و بررسی رابطه آن با برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی (شامل جنسیت و سن) و برخی متغیرهای زمینه‌ای (شامل مقطع تحصیلی، نوع دانشگاه محل تحصیل و سال اول یا سال آخر بودن دانشجو) است تا ضمن مشخص شدن سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان و نقاط قوت و ضعف آنان در این زمینه و نیز با تعیین عوامل احتمالی مرتبط و اثرگذار بر این نوع سواد، مقدمات برنامه‌ریزی برای تقویت مهارت‌ها در برنامه درسی و عرصه‌های دانشگاهی آن فراهم شود. پیامد برنامه‌ریزی مبتنی بر واقعیات در این عرصه تقویت بیش‌ازپیش مهارت‌های سواد اطلاعاتی این دانشجویان و در نتیجه، تقویت و توسعه پژوهش‌محوری، تولید علمی، کارآفرینی و تجاری‌سازی و متعاقب آن، پویایی بیش‌ازپیش این رشته است. بر این اساس، فرضیه‌هایی در این پژوهش مطرح و آزمون شده‌اند:

- میزان (و سطح) سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور کمتر از حد متوسط (در سطح پایین) قرار دارد.
- میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب جنسیت آنان تفاوت معناداری دارد.
- میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب گروه سنی آنان تفاوت معناداری دارد.
- میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب مقطع تحصیلی آنان متفاوت است.
- میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب نوع دانشگاه محل تحصیل آنان متفاوت است.
- میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان در حال فارغ‌التحصیلی (سال آخر تحصیل) در مقایسه با دانشجویان جدیدالورود (سال اول تحصیل) بیشتر است.

مرور پیشینه

شیوه جست‌وجوی متون: منابع و پیشینه مرتبط با مراجعه به پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (به آدرس sid.ir) و مگ‌ایران (به آدرس magiran.com) و موتور جست‌وجوی تخصصی گوگل اسکالر (به آدرس <https://scholar.google.com>) و با استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط در بخش «جست‌وجوی پیشرفته» آنها (از جمله «سواد اطلاعاتی و دانشجویان» برای بازیابی منابع داخلی و «information literacy and students» برای بازیابی منابع خارجی) در بازه زمانی حدود ۱۵ سال اخیر (سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶م برای پژوهش‌های خارج کشور و سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۵ش برای پژوهش‌های داخل کشور) انجام شده است.

خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌شده: پژوهش‌های بسیاری درباره سواد اطلاعاتی پایه و عمومی دانشجویان، به‌ویژه با استفاده از استانداردهای قابلیت‌های سواد اطلاعاتی برای آموزش عالی (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، ۲۰۰۰) در داخل و به‌ویژه خارج کشور انجام شده است که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: امیری، کیانی و چشمه‌سهرابی (۱۳۸۸)،

زاهدی بابلان و رجبی (۱۳۹۰)، پناهی‌روا و مخاطب (۱۳۹۳)، سراجی و خداویسی (۱۳۹۳)، مؤمنی، ولی‌زاده و قربانی (۱۳۹۳)، ترقی‌خواه دیلمقانی و صادقی (۱۳۹۴) در داخل کشور و موگان^۱ (۲۰۰۱)، امت و ائمه (۲۰۰۷) در خارج کشور.

جمع‌بندی مرور پیشینه: تاکنون پژوهشی مستقل در باب سواد اطلاعاتی «پیشرفته» دانشجویان رشته‌های زبان و ادبیات و نه حتی در رشته‌های مختلف حوزه علوم انسانی، چه در ایران و چه در جهان انجام نشده است و عمده تحقیقات انجام شده نیز سواد اطلاعاتی پایه و عمومی دانشجویان - آن هم در سطح برخی رشته‌ها (مانند رشته پزشکی در مؤمنی، ولی‌زاده و قربانی، ۱۳۹۳)، مقاطع تحصیلی خاص (مانند مقاطع تحصیلات تکمیلی در سراجی و خداویسی، ۱۳۹۳) و دانشگاه‌هایی خاص (مانند دانشگاه محقق اردبیلی در زاهدی بابلان و رجبی، ۱۳۹۰) - را هدف قرار داده‌اند. تحقیق حاضر از نظر توجه به سواد اطلاعاتی پیشرفته و رشته‌مبنا، آن هم در کل نظام آموزشی ایران برای رشته‌ای خاص در تمامی مقاطع تحصیلی در کل دانشگاه‌های کشور هم نوآورانه و هم گسترده است و می‌تواند مایه شکل‌گیری پژوهش‌های مرتبط در حوزه رشته‌های زبان و ادبیات، و به طور خاص زبان و ادبیات عربی باشد.

روش

کلیات: این تحقیق از نوع توصیفی و دارای هدف کاربردی است که به شیوه پیمایشی انجام شده است. هدف از این پژوهش پیمایشی، کسب اطلاعات در باب توزیع متغیرهای موردنظر در بین جمعیت مدنظر تحقیق با بررسی دقیق تعدادی از اعضای آن جمعیت در قالب نمونه تحقیق، به یاری شیوه‌های تعمیم‌دهی آماری است (پاول، ۱۳۷۹). این روش، تحقیق روی جوامع بزرگ و پرشمار را تسهیل و دقت نتایج حاصل را برای تفسیر آنها در عرصه جمعیت پژوهش زیاد می‌کند.

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری: پیرو مکاتبه پژوهشگران با مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تعداد دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی در کشور به تفکیک جنسیت، مقطع تحصیلی و دانشگاه محل تحصیل - اعم از دولتی، پیام نور، آزاد اسلامی، غیرانتفاعی، فرهنگیان و سایر - در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۵ در اختیار قرار گرفت. طبق این آمار، تعداد کل دانشجویان زبان و ادبیات عربی شاغل به تحصیل در دانشگاه‌های کشور در این سال تحصیلی در مجموع برابر ۱۵۵۵۷ نفر بود (مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۱۳۹۵) که با کسر تعداد ۳۰۸ دانشجوی کاردانی شاغل به تحصیل در معدود مراکز دانشگاه علمی - کاربردی، دانشگاه فرهنگیان و دانشگاه آزاد اسلامی، این تعداد به ۱۵۲۴۹ نفر رسید. از میان این جامعه آماری، با استفاده از جدول تعیین اندازه نمونه آماری از روی تعداد جمعیت آماری (کرجسی و مورگان، ۱۹۷۰) می‌بایست تعداد ۳۷۷ نفر در حکم اندازه نمونه انتخاب می‌شدند. با این حال، برای بالابردن قدرت تعمیم‌دهی آماری در مورد دانشجویان دکتری (انتخاب نمونه‌ای با تعداد حداقل ۳۰ نفر در این زیرگروه)، در کل تعداد ۳۹۰ دانشجوی کفایت می‌کرد (نگاه کنید به شرح ذیل جدول شماره ۱) که البته با پیش‌بینی احتمال وجود موارد تکمیل‌نشده یا ناقص تکمیل‌شده (افت آزمودنی‌ها) تعداد ۴۰۰ دانشجو در حکم نمونه آماری انتخاب شد و در نهایت، ۳۹۲ آزمودنی در تحقیق شرکت کردند. به علت دسترسی نداشتن به فهرست کلی جامعه آماری (اطلاعات تفصیلی تک‌تک دانشجویان) و نیز برای استفاده کارآ و اثربخش از زمان و انرژی نیروی انسانی درگیر در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای - بر اساس خوشه اصلی مقطع تحصیلی (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) - استفاده شد. همچنین مقطع کاردانی به علت تعداد نسبتاً کم دانشجویان این مقطع و محدودیت در دسترسی به آنان از خوشه‌های مورد بررسی حذف شد و از هر خوشه، براساس زیرگروه‌های جنسیت و دانشگاه محل تحصیل استفاده شد. جدول شماره ۱ تعداد دانشجویان جامعه آماری را براساس خوشه اصلی مقطع تحصیلی و نیز تعداد واقعی افراد مشارکت‌کننده در تکمیل پرسشنامه را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱. جامعه آماری پژوهش

تعداد واقعی آزمودنی‌ها	تعداد لازم نمونه آماری*	تعداد جمعیت آماری	زیرگروه	گروه
۲۴۳	۲۷۴	۱۱۰۶۸	کارشناسی	مقطع تحصیلی
۹۷	۸۶	۳۴۴۰	کارشناسی ارشد	
۵۲	۳۰**	۷۴۱	دکتری	
۳۹۲	۳۹۰	۱۵۲۴۹	جمع	

چند نکته:

* تعداد لازم برای نمونه آماری در هر زیرگروه برحسب نسبت آن زیرگروه به جمعیت آماری محاسبه شده است.

** هرچند تعداد لازم برای نمونه آماری برای دانشجویان دکتری از میان کل ۳۷۷ دانشجوی لازم، ۱۹ نفر بود، برای افزایش قدرت تعمیم‌دهی نتایج آماری که حداقل نمونه را ۳۰ نفر فرض می‌کند، حداقل نمونه مورد نیاز برای مقطع دکتری ۳۰ نفر پیش‌بینی شد.

شیوه اجرا: پرسشنامه‌ای محقق ساخته با عنوان «سنجش سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی» برای سنجش سواد اطلاعاتی پیشرفته در اختیار نمونه آماری قرار گرفت. بیشتر این پرسشنامه‌ها به این صورت تکمیل شد که یکی از پژوهشگران یا نماینده‌ای از سوی وی، ضمن هماهنگی با استاد مربوط، در کلاس درس این دانشجویان حاضر می‌شد و ضمن توجیه اهمیت کار، از آنان درخواست می‌کرد این پرسشنامه‌ها را داوطلبانه و به دقت در مدت حداکثر ۲۵ دقیقه تکمیل کنند. در برخی موارد که امکان حضور دانشجو، پژوهشگر یا نماینده وی در کلاس برای تکمیل مستقیم و دستی این پرسشنامه نبود، پرسشنامه‌ها هم در قالب پست الکترونیک در اختیار برخی دانشجویان قرار گرفت. در نهایت، ۳۹۲ پرسشنامه (۳۳۴ عنوان به صورت دستی و ۵۸ عنوان به صورت پست الکترونیک) تکمیل شد و در اختیار پژوهشگران قرار گرفت.

ابزار پژوهش: چون تاکنون پژوهشی در ایران درباره سواد اطلاعاتی پیشرفته از یک طرف و سواد اطلاعاتی دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی از طرف دیگر انجام نشده است، پرسشنامه‌ای محقق ساخته با عنوان «سنجش سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی» تهیه شد. اساس کار در تدوین این پرسشنامه استفاده از ابزارهای مرتبط پیشین (از جمله سیامک و داورپناه، ۱۳۸۸؛ میترمیر و کوریون، ۲۰۰۳؛ و ایت و امد، ۲۰۰۷) بود که عمدتاً سواد اطلاعاتی پایه و عمومی دانشجویان را مدنظر قرار داده‌اند. از سوی دیگر با تکیه بر مسائل و مباحث تخصصی زبان و ادبیات عربی (رشته‌گرایی) و با تلاش برای کم کردن منطقی تعداد گویه‌ها، در عین ملاحظه الزامات سواد اطلاعاتی پیشرفته، کوشیدیم به ابزاری روا برای سنجش سواد اطلاعاتی پیشرفته و رشته‌مبنا دست یابیم. ضمناً، در تدوین و تعدیل گویه‌ها تلاش بر گنجانیدن مطالبی «متن محور» بود؛ چراکه در سنجش سواد اطلاعاتی دانشجویان زبان و ادبیات به‌طور کلی، متن اساس کار اطلاع‌یابی و کاربرد اطلاعات است (انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی، بخش ادبیات انگلیسی، ۲۰۰۷).

این پرسشنامه با مقدمه‌ای برای درخواست از آزمودنی و راهنمایی وی در طرز تکمیل آن آغاز شده است. پس از چندین پرسش در باب اطلاعات جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای آزمودنی، بیست سؤال اصلی و محتوایی مطرح شد. هر سؤال حاوی چند گزینه (شامل فقط یک پاسخ درست، یک یا چند پاسخ غلط و یک گزینه «نمی‌دانم») بود. برای هر پاسخ درست یک نمره و برای هر پاسخ غلط یا انتخاب گزینه نمی‌دانم نمره صفر در نظر گرفته می‌شد؛ بنابراین، حداکثر و حداقل نمره یک آزمودنی در این پرسشنامه به ترتیب بیست و صفر و حد میانی آن ده ($20 \div 2 = 10$) - در حکم نقطه میانی یا نمره متوسط - است. نمرات بیشتر از ۱۴، بین ۷ تا ۱۴ و کمتر از ۷ به ترتیب به‌منزله سطح بالا، متوسط و پایین سواد اطلاعاتی پیشرفته هر آزمودنی به حساب می‌آید. این پرسشنامه برای تأیید روایی محتوایی آن در اختیار گروهی چهارنفره (متشکل از سه نفر استاد رشته زبان و ادبیات عربی و یک نفر استاد علم اطلاعات و دانش‌شناسی) قرار گرفت و آنان با اصلاحاتی این پرسشنامه را تأیید کردند. پایایی این پرسشنامه به روش تنصیف با استفاده از آلفای کرون باخ در پیش‌آزمونی ۳۰ نفری از آزمودنی‌ها برابر $\alpha = 0.756$ به دست آمد که در حد قابل قبول (بیش از ۰/۷) قرار داشت.

شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها: داده‌های پرسشنامه‌های تکمیل شده در نرم‌افزار آماری SPSS، ویرایش ۲۱ وارد شد و با استفاده از آمار توصیفی (فراوانی، درصد فراوانی، میانگین، انحراف معیار و...) و آمار استنباطی (از جمله آزمون‌های تی تک‌نمونه‌ای، تی با نمونه‌های مستقل، آنالیز واریانس یک‌طرفه و کروسکال والیس) تجزیه و تحلیل شد و فرضیه‌ها آزمون شدند.

یافته‌ها

در این بخش ابتدا اطلاعات توصیفی آزمودنی‌ها و سپس، آزمون فرضیه‌ها می‌آید. جدول شماره ۲ فراوانی و درصد آزمودنی‌ها را براساس انواع متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲. آمار توصیفی مربوط به متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای آزمودنی‌ها*

متغیر	زیرگروه	فراوانی	درصد
جنسیت	زن	۲۷۳	۶۹/۶
	مرد	۱۱۹	۳۰/۴
	جمع	۳۹۲	۱۰۰
گروه سنی (برحسب سال)	۲۰ تا	۹۵	۲۴/۵
	۳۰ تا ۳۱	۲۱۳	۵۴/۹
	۴۰ تا ۴۱	۵۹	۱۵/۲
	بیشتر از ۴۰	۲۱	۵/۴
مقطع تحصیلی	جمع	۳۸۸	۱۰۰
	کارشناسی	۲۴۳	۶۲/۰
	کارشناسی ارشد	۹۷	۲۴/۷
	دکتری	۵۲	۱۳/۳
دانشگاه محل تحصیل	جمع	۳۹۲	۱۰۰
	دولتی	۲۱۷	۵۵/۴
	پیام نور	۹۰	۲۳/۰
	آزاد اسلامی	۶۵	۱۶/۵
	سایر (فرهنگیان، غیرانتفاعی و...)	۲۰	۵/۱
سال تحصیل	جمع	۳۹۲	۱۰۰
	سال اول (جدیدالورود)	۱۲۴	۵۰/۶
	سال آخر (در حال فارغ‌التحصیلی)	۱۲۱	۴۹/۴
	جمع	۲۴۵	۱۰۰

* علت برابرنه‌بودن جمع تعداد آزمودنی‌ها در برخی متغیرها با تعداد واقعی آزمودنی‌ها (=۳۹۲) پاسخ ندادن برخی از آنان به برخی گویه‌های جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای بوده‌است. البته در مورد متغیر «سال تحصیل» (سال اول و آخر تحصیل) این تعداد (=۲۴۵) است. از این رو منطقی است که برخی آزمودنی‌ها در سال/سال‌های میانی تحصیل بودند که این دسته طبیعتاً در این متغیر مدنظر نبوده‌اند.

طبق اطلاعات برگرفته از این جدول، در متغیر جنسیت زنان با ۶۹/۶ درصد، در متغیر گروه سنی افراد دارای سنین ۲۱ تا ۳۰ با ۵۴/۹ درصد، در متغیر مقطع تحصیلی دانشجویان شاغل به تحصیل در مقطع کارشناسی با ۶۲ درصد، در متغیر نوع دانشگاه دانشجویان دانشگاه‌های دولتی با ۵۵/۴ درصد و بالاخره در متغیر سال تحصیل نیز دانشجویان سال اول تحصیل (جدیدالورود) با ۵۰/۶ درصد فراوانی بیشتری نسبت به زیرگروه‌های مرتبط داشتند.

در ادامه این بخش، تک‌تک فرضیه‌ها مطرح و آزمون شده‌اند. گفتنی است قبل از آزمون فرضیه‌ها طبیعی بودن توزیع متغیرها با استفاده از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف بررسی شد تا نوع آزمون پارامتریک یا غیرپارامتریک لازم برای آزمون هر فرضیه مشخص شود.

برای آزمون فرضیه اول (اینکه سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور کمتر از حد متوسط و در سطح پایین است)، با استفاده از آزمون تی تک‌نمونه‌ای و مقایسه میانگین نمرات آزمودنی‌ها در سواد اطلاعاتی پیشرفته (= ۷/۳۹) با میانگین فرضی (نمره متوسط = ۱۰) - براساس نتایج جدول شماره ۳ - معلوم شد تفاوت این دو میانگین معنادار است: $p < .01$, $t(df = 291) = -14.791$. و این به معنای تأیید این فرضیه است و علامت منفی آماره تی نیز دال بر آن است که دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور میزان سواد اطلاعاتی پایین‌تر از حد متوسط (با اختلاف حدود ۲/۶۱ نمره از نمره متوسط) دارند.

جدول شماره ۳. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای برای بررسی میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان (تعداد = ۳۹۲)

متغیر	میانگین	انحراف معیار	درجه آزادی	سطح معناداری	آماره تی
میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته	۷/۳۹	۳/۵۰	۳۹۱	۰/۰۰۰*	-۱۴/۷۹۱

* سطح معناداری کمتر از ۰/۰۱ ($p < .01$)

در تأیید بیشتر این فرضیه، تعداد دانشجویان برحسب سطح سواد اطلاعاتی آنان (بالا، متوسط و پایین) در جدول شماره ۴ نشان داده شده‌است. طبق این جدول، دانشجویان دارای سطح سواد اطلاعاتی پایین (دارای نمرات کمتر از ۷) به تعداد ۲۰۸ نفر (۵۳/۱ درصد کل دانشجویان) و بیشترین تعداد

دانشجویان هستند و دانشجویان دارای سطح سواد اطلاعاتی بالا (دارندگان نمرات بیشتر از ۱۴) فقط به تعداد ۱۸ نفر (۴/۶ درصد کل دانشجویان) و کمترین فراوانی را دارند.

جدول شماره ۴. فراوانی و درصد دانشجویان بر حسب سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته آنان

درصد	تعداد	سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته
۵۳/۱	۲۰۸	پایین
۴۲/۳	۱۶۶	عادی
۴/۶	۱۸	بالا
۱۰۰	۳۹۲	جمع

برای آزمون فرضیه دوم (اینکه میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور بر حسب جنسیت آنان تفاوت معناداری دارد) از آزمون تی مستقل - طبق نتایج مندرج در جدول شماره ۵ - استفاده شد.

طبق این آزمون، میزان سواد اطلاعاتی آزمودنی‌ها بر حسب جنسیت آنان متفاوت نیست: $p > 0.1$, $t(290) = 1.664$, $n_1 = 273$, $n_2 = 119$, $df = 290$. بنابراین، فرضیه یادشده تأیید نمی‌شود و میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زن ($= 7/19$) با میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان مرد ($= 7/83$) نسبتاً یکسان (با اختلاف جزئی $0/64$ نمره) است.

جدول شماره ۵. نتایج آزمون تی با نمونه‌های مستقل بر اساس جنسیت (تعداد = ۳۹۲)

جنسیت	تعداد	میانگین	انحراف معیار	آماره t	درجه آزادی	سطح معناداری
زن	۲۷۳	۷/۱۹	۳/۳۹	۱/۶۶۴	۳۹۰	۰/۰۹۷
مرد	۱۱۹	۷/۸۳	۳/۷۱			

برای آزمون فرضیه‌های سوم تا پنجم از آزمون آنالیز واریانس یک طرفه (آنووا) استفاده شد. قبل از بررسی این فرضیه‌ها بهتر است توصیفی آماری از وضعیت نمرات سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان در متغیرهای موردنظر در این فرضیه‌ها (به ترتیب در گروه سنی، مقطع تحصیلی و نوع دانشگاه محل تحصیل دانشجویان) به دست داد تا نتایج آزمون‌ها عینی‌تر شوند. طبق اطلاعات جدول شماره ۶، دانشجویان گروه سنی تا ۲۰ سال نسبت به دیگر گروه‌های سنی میزان سواد اطلاعاتی کمتری (با میانگین $= 5/48$) دارند و دیگر گروه‌های سنی میانگین نمراتی نسبتاً یکسان دارند. دانشجویان کارشناسی میانگین نمراتی پایین‌تر (با میانگین $= 6/10$) از دیگر مقاطع دارند و هر چند نمرات دانشجویان دو مقطع دیگر در سطح متوسط (بین ۷ تا ۱۴) است، دانشجویان مقطع دکتری

نمرات بیشتری (با میانگین = ۱۱/۶۰) نسبت به دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد (با میانگین = ۸/۳۵) دارند. به علاوه، دانشجویان شاغل به تحصیل در انواع دانشگاه‌های کشور از نظر میانگین نمرات سواد اطلاعاتی پیشرفته چندان تفاوتی با هم ندارند؛ هرچند این میزان در دانشجویان دانشگاه‌های دولتی (با میانگین = ۷/۶۳) کمی بیشتر از دانشجویان دیگر دانشگاه‌هاست.

جدول شماره ۶. سنجش متغیرهای گروه سنی،

مقطع تحصیلی و نوع دانشگاه محل تحصیل

شاخص‌های آماری		سواد اطلاعاتی پیشرفته / متغیرها	
انحراف معیار	میانگین	سطح متغیر	متغیر
۲/۵۶	۵/۴۸	۲۰ تا	گروه سنی (برحسب سال)
۳/۴۲	۸/۴۶	۳۰ تا ۲۰	
۳/۵۸	۸/۶۴	۴۰ تا ۳۰	
۲/۷۵	۸/۴۳	بالای ۴۰	
۲/۸۷	۶/۱۰	کارشناسی	مقطع تحصیلی
۳/۰۸	۸/۳۵	کارشناسی ارشد	
۳/۵۰	۱۱/۶۰	دکتری	
۳/۷۳	۷/۶۳	دولتی	نوع دانشگاه
۳/۲۱	۷/۴۰	پیام نور	
۳/۲۴	۷/۰۸	آزاد	
۲/۸۵	۷/۰۲	سایر	

نتایج حاصل از آزمون آنووا برای آزمون فرضیه سوم (اینکه میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب گروه سنی آنان تفاوت معناداری دارد)، طبق آنچه در جدول شماره ۷ دیده می‌شود، نشان از تأییدشدن این فرضیه دارد ($F(3, 384) = 21.428, p < .01$)

جدول شماره ۷. نتایج آزمون آنالیز واریانس یک‌طرفه براساس متغیر گروه سنی

سواد اطلاعاتی پیشرفته / عامل	منبع تغییر	مجموع مربعات	درجه آزادی	مربع میانگین	آماره F	سطح معناداری
گروه سنی (برحسب سال)	بین‌گروهی	۶۶۸/۱۸	۳	۲۲۲/۷۳	۲۱/۴۲۸	۰/۰۰۰*
	درون‌گروهی	۳۹۹۱/۳۰	۳۸۴	۱۰/۴۰		
	کل	۴۶۵۹/۴۸	۳۸۷			

* معناداری در سطح ۰/۰۱ ($p < .01$)

در ادامه و پس از تأییدشدن این فرضیه، برای مشخص شدن اینکه کدام گروه یا گروه‌های سنی از نظر میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته با هم تفاوت دارند، از آزمون تعقیبی برنامه‌ریزی‌شده دونکن استفاده شد. طبق نتایج مندرج در جدول شماره ۸، فقط گروه سنی «تا ۲۰ سال» (با میانگین نمره = ۵/۴۸) با بقیه گروه‌ها از این نظر تفاوت معنادار دارد؛ یعنی این گروه سنی میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته کمتری در مقایسه با دیگر گروه‌های سنی دارد.

جدول شماره ۸. نتایج آزمون تعقیبی دانکن براساس گروه سنی

زیرگروه برای آلفا برابر ۰/۰۵		تعداد	گروه سنی (برحسب سال)	در آزمون فرضیه چهارم (اینکه میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب مقاطع تحصیلی آنان متفاوت است)، نتایج آزمون آنووا (جدول شماره ۹) نشان از تأیید شدن این فرضیه دارد.
۱	۲			
۵/۴۸		۸۵	۲۰ تا	
۸/۴۶		۲۱۳	۲۰ تا ۳۰	
۸/۶۴		۵۹	۳۰ تا ۴۰	
۸/۴۳		۲۱	بالای ۴۰	
۰/۱۳۳	۱/۰۰		سطح معناداری	

$$(F. (۲, ۳۸۹) = ۸۱.۵۱۹, p < .۰۱)$$

جدول شماره ۹. نتایج آزمون آنالیز واریانس یک طرفه برحسب مقطع تحصیلی

سواد اطلاعاتی پیشرفته / عامل	منبع تغییر	مجموع مربعات	درجه آزادی	مربع میانگین	آماره F	سطح معناداری
مقطع تحصیلی	بین گروهی	۱۴۱۲/۰۳	۲	۷۰۶/۰۲	۸۱/۵۱۹	۰/۰۰۰*
	درون گروهی	۳۳۶۹/۰۳	۳۸۹	۸/۶۶		
	کل	۴۷۸۱/۰۶	۳۹۱			

* معناداری در سطح ۰/۰۱ ($p < .01$)

در ادامه، برای مشخص شدن اینکه دانشجویان کدام مقطع یا مقاطع تحصیلی از نظر میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته با هم تفاوت دارند، از آزمون تعقیبی برنامه ریزی شده دونکن استفاده شد.

جدول شماره ۱۰. نتایج آزمون تعقیبی دانکن براساس مقطع تحصیلی

زیرگروه برای آلفا برابر ۰/۰۵			تعداد	مقطع تحصیلی	طبق نتایج مندرج در جدول شماره ۱۰، دانشجویان هر سه مقطع از این نظر تفاوت معناداری با هم دارند و تفاوت نمرات سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان هر سه مقطع در مقایسه با هم قابل توجه است.
۱	۲	۳			
۶/۱۰			۲۴۳	کارشناسی	
۸/۳۵			۹۷	کارشناسی ارشد	
۱۱/۶			۵۲	دکتری	
۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰		سطح معناداری	

در آزمون فرضیه پنجم (اینکه میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان زبان و ادبیات عربی کشور برحسب نوع دانشگاه محل تحصیل آنان متفاوت است)، نتایج مربوط به آزمون آنووا

(جدول شماره ۱۱) نشان داد این فرضیه تأیید نمی‌شود. ($F. (3, 388) = 0.849, p > .01$) یعنی، میانگین میزان نمرات سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان برحسب دانشگاه محل تحصیلشان کم‌ویش یکسان است.

جدول شماره ۱۱. نتایج آزمون آنالیز واریانس یک‌طرفه براساس نوع دانشگاه محل تحصیل

سطح معناداری	آماره F	مربع میانگین	درجه آزادی	مجموع مربعات	منبع تغییر	سواد اطلاعاتی پیشرفته عامل
۰/۴۶۸	۰/۸۴۹	۱۰/۳۹	۳	۳۱/۱۸	بین‌گروهی	محل تحصیل
		۱۲/۲۴	۳۸۸	۴۷۴۹/۸۸	درون‌گروهی	
			۳۹۱	۴۷۸۱/۰۶	کل	

برای آزمون فرضیه ششم، یعنی آخرین فرضیه (اینکه دانشجویان در حال فارغ‌التحصیلی (سال آخر تحصیل) در مقایسه با دانشجویان جدیدالورود (سال اول تحصیل) میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته بیشتری دارند) از آزمون ناپارامتریک مان - ویتنی استفاده شد؛ چراکه توزیع نمرات برحسب سال ورود به دانشگاه توزیع طبیعی نداشت. طبق نتایج این آزمون در جدول شماره ۱۲، میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان در حال فارغ‌التحصیل شدن (با میانگین نمرات=۸/۶۰) در مقایسه با این میزان در دانشجویان جدیدالورود (با میانگین نمرات=۷/۵۹) به

طرز معناداری بیشتر است. $U (n_1 = 124, n_2 = 121) = 6348.00, p < .05$

البته با توجه به اختلاف کم این دو میانگین (اختلاف حدود یک‌نمره‌ای) این تفاوت با وجود معنادار بودن، چندان قابل توجه نیست.

جدول شماره ۱۲. نتایج آزمون مان - ویتنی براساس سال اول یا آخر تحصیل (تعداد=۲۴۵)

سطح معناداری	آماره Z	آماره U	میانگین رتبه	میانگین نمرات	تعداد	سال تحصیل	سواد اطلاعاتی پیشرفته
۰/۰۳۷*	۲/۰۸۷-	۰۰/۶۳۴۸	۱۱۳/۶۹	۷/۵۹	۱۲۴	سال اول	
			۱۳۲/۵۴	۸/۶۰	۱۲۱	سال آخر	

*معناداری در سطح ۰/۰۵ ($p < .05$)

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش تعیین سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته (رشته‌مبنا) در دانشجویان زبان و ادبیات عربی شاغل به تحصیل در مقاطع تحصیلی و انواع مختلف دانشگاه‌های کشور (در سال تحصیلی ۱۳۹۴-

۱۳۹۵) بود. همچنین تفاوت میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته در این دانشجویان برحسب برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای بررسی شد.

طبق نتایج حاصل، میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته در این دانشجویان در کل کمتر از حد انتظار (حد متوسط) و در سطحی پایین قرار داشت. این نتیجه زنگ خطری برای آموزش خلاق، پژوهش مولد و نوآوری در این رشته است که همگی ناشی از ناتوانی در جست‌وجو، یافتن و کاربرد اطلاعات و تلفیق اطلاعات با دانش پیشین (مهارت‌های سواد اطلاعاتی و تفکر انتقادی) است. یکی از دلایل عمده این امر کم‌توجهی به مباحث مطرح در سواد اطلاعاتی در برنامه‌دستی و واحدهای آموزشی این رشته است. دلیل دیگر، نبود برنامه‌های جنبی یا مستقیم آموزشی (مانند برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی) در این باره طی دوران تحصیل دانشجویان است؛ این در حالی است که تلفیق سواد اطلاعاتی در برنامه‌دستی از ضرورت‌های آموزش عالی امروزی برای تمامی رشته‌های علمی و مایه پویایی و بقای آنهاست (براون و کرومهلز^۱، ۲۰۰۲؛ روکمن^۲، ۲۰۰۴) و برگزاری کارگاه‌های آموزشی و برنامه‌های جنبی مرتبط با سواد اطلاعاتی در غیاب چنین برنامه‌دستی نیز عاملی مؤثر در باسواد اطلاعاتی شدن فراگیران است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۶). البته سواد اطلاعاتی سطح پایین دانشجویان ایرانی در برخی پژوهش‌های دیگر (از جمله مؤمنی، ولی‌زاده و قربانی، ۱۳۸۳؛ پناهی‌روا و مخاطب، ۱۳۹۳؛ و ترقی‌خواه دیلمقانی و صادقی، ۱۳۹۴) نیز دیده می‌شود و این ضعف دامن‌گیر برنامه‌های درسی دیگر رشته‌های دانشگاهی نیز هست.

یکی دیگر از یافته‌های این پژوهش نبود تفاوت معنادار در میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته زنان و مردان دانشجویان بود. ارتباط جنسیت با میزان سواد اطلاعاتی در بررسی‌های مختلف روی سواد اطلاعاتی پایه دانشجویان متناقض بوده است (مانند مشاهده وجود تفاوت از این نظر در پژوهش زاهدی بابلان و رجیبی، ۱۳۹۰) و نبود رابطه از این نظر در پژوهش امیری، کیانی و چشمه‌سهرایی، (۱۳۸۸) و از این رو، در

1. Brown And Krumholz
2. Rockmann

این زمینه نیاز به تحقیقات بیشتری است. پس زنان و مردان دانشجو، به‌ویژه دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی را می‌توان با رویه‌هایی واحد در سواد اطلاعاتی پیشرفته آموزش داد.

از دیگر یافته‌های این پژوهش مشاهده تفاوت (و به عبارت دقیق‌تر، کمتر بودن) میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان کمتر از ۲۰ سال در مقایسه با دانشجویان در گروه‌های سنی بالاتر بود. توجیه این یافته آن است که دانشجویان این گروه سنی عمدتاً در مقطع کارشناسی تحصیل می‌کنند و برخی هنوز در سال‌های اول ورود به دانشگاه قرار دارند و کمتر با پژوهش و جست‌وجوی اطلاعات مواجه شده‌اند؛ درحالی‌که دانشجویان گروه‌های سنی دیگر در مقاطع تحصیلات تکمیلی نیز تحصیل می‌کنند که طبیعتاً مواجهه بیشتری با پژوهش، جست‌وجوی اطلاعات و متون علمی دارند. موگان (۲۰۰۱) نیز در بحث از تجارب حاصل از برنامه پایش سواد اطلاعاتی دانشجویان در دانشگاه کالیفرنیا - برکلی، ضمن اذعان به سطح پایین مهارت‌های سواد اطلاعاتی، به‌ویژه میان دانشجویان سال‌های اول ورود به دانشگاه، به این نکته اشاره کرده‌است و این مهر تأییدی بر این یافته از تحقیق حاضر است. البته به نظر می‌رسد بررسی تفاوت میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته برحسب گروه‌های سنی در بررسی یک مقطع تحصیلی خاص نتایج منطقی‌تری به دست دهد تا بررسی آن در مقاطع مختلف.

طبق یافته دیگر این پژوهش، دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی سواد اطلاعاتی پیشرفته متفاوتی داشتند و دانشجویان مقاطع دکتری، کارشناسی ارشد و کارشناسی به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم از این نظر قرار داشتند. دوره تحصیلات تکمیلی آغاز و تداوم مواجهه واقعی دانشجو با پژوهش و اطلاع‌جویی (به‌ویژه در تجربه پایان‌نامه‌نویسی) است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۶). دانشجویان دکتری به‌ویژه در این امر بیش‌ازپیش دخیل‌اند. البته نباید از یاد برد که در این تحقیق، سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان کارشناسی در سطح پایین بود و این سطح در دانشجویان تحصیلات تکمیلی، حتی در مقطع دکتری هم در حد متوسط قرار داشت. این می‌تواند ضعف کماکان این دانشجویان در این مهارت‌ها، به‌رغم تفاوت نمراتشان برحسب مقطع تحصیلی آنان است.

طبق یافته‌ای دیگر، دانشجویان شاغل به تحصیل در انواع دانشگاه‌های کشور از نظر میزان سواد اطلاعاتی پیشرفته چندان تفاوتی با هم نداشتند. یک علت مهم این یافته آن است که دانشجویان این رشته واحدهای درسی کم‌وبیش مشابهی در تمام انواع دانشگاه‌ها می‌گذرانند و استادان نیز مجبورند آموزش فراگیران را در این چهارچوب پیش برند. با توجه به سطح پایین سواد اطلاعاتی دانشجویان، می‌توان

گفت این برنامه درسی کم‌وبیش واحد و تجویزی در مهارت‌یابی این دانشجویان در سواد اطلاعاتی پیشرفته چندان دخیل و موفق نبوده‌است.

طبق آخرین یافته این پژوهش، دانشجویان سال آخر تحصیل نسبت به دانشجویان سال اول تحصیل سواد اطلاعاتی پیشرفته نسبتاً بیشتری - البته با اختلاف حدود یک‌نمره‌ای - داشتند. این یافته مبین تأثیر - البته کم - تجربه تحصیل در دانشگاه با گذر زمان بر مهارت‌های سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان است که در غیاب برنامه درسی مبتنی بر مهارت‌های سواد اطلاعاتی خودی نشان می‌دهد. در بررسی سیامک و داورپناه (۱۳۸۸) روی دانشجویان کارشناسی دانشگاه فردوسی مشهد در رشته‌های مختلف و پژوهش اِم‌ت و اِم‌ده (۲۰۰۷) روی دانشجویان رشته شیمی نیز چنین نتیجه‌ای به دست آمد؛ البته در بررسی ترقی‌خواه دیلمقانی و صادقی (۱۳۹۴) روی دانشجویان چندین دانشگاه پیام نور تفاوتی بین این دو گروه دانشجویان در مهارت‌های سواد اطلاعاتی پایه مشاهده نشده‌است.

موفقیت در آموزش، پژوهش و نوآوری مستلزم احساس نیاز دائم به اطلاعات، جست‌وجوی هدفمند در میان انواع اطلاعات پیرامون، رفع درست نیاز اطلاعاتی، ارزیابی مستقانه منابع و محمل‌های اطلاعاتی و استفاده به‌موقع و صحیح از منابع اطلاعات و در کل، داشتن مهارت‌های سواد اطلاعاتی پایه و پیشرفته در روزگار امروزی اطلاعات است (آیزنبرگ، ۲۰۰۸). از این رو، سواد اطلاعاتی امری فرارشته‌ای، ضرورتی آموزشی و قابلیت همگانی است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۶). برای برآوردن این نیاز ضروری، تلفیق سواد اطلاعاتی در برنامه‌های درسی رشته زبان و ادبیات عربی (با تأکید بر متن‌کاوی) با نظارت گروهی متخصص ضروری است؛ چه در این برنامه درسی جای سواد اطلاعاتی نسبتاً خالی است. در اثبات این مدعا، از مجموع ۱۳۶ واحد دوره کارشناسی تنها دو واحد به روش تحقیق و مآخذشناسی اختصاص یافته‌است که به‌ندرت و به‌طور پراکنده به بعضی از مؤلفه‌ها و مبانی سواد اطلاعاتی در قالب نظری پرداخته‌است. در مقطع کارشناسی ارشد نیز از مجموع ۳۲ واحد ۴ الی ۶ واحد مربوط به روش تحقیق و

پژوهش است و دانشجویان در این مقطع با آنکه دو یا سه برابر دوره قبل با پژوهش سروکار دارند، روش کار فرق چندانی با مقطع قبل ندارد. در مقطع دکتری هم درحالی که دانشجویان بالقوه ده برابر دانشجوی کارشناسی و پنج برابر دانشجوی کارشناسی ارشد با پژوهش و تحقیق و اطلاع‌یابی سروکار دارد، انتظار است در کنار انجام کارهای پژوهشی، سواد اطلاعاتی بیشتری داشته باشد (دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۳۹۵)؛ ولی طبق نتایج این پژوهش، این مهارت در دانشجویان دکتری تقریباً برابر با دانشجویان کارشناسی ارشد (در حد متوسط) است. در کل، استادان، دانشجویان و کارشناسان سرفصل خسته‌کننده و تکراری رشته را آماج انتقاد قرار داده‌اند (برای نمونه شربت‌دار، ۱۳۹۳ و مهدوی‌آرا و حیدریان شهری، ۱۳۹۳). اگر برنامه‌ریزی درسی به سمتی پیش رود که جهت‌گیری برای تحقق اهداف پژوهشی، تجاری‌سازی و اشتغال‌زایی باشد، در پرتو واحدهای آموزشی مرتبط با سواد اطلاعاتی بسیاری از مشکلات فراروی دانشجویان زبان و ادبیات عربی از این منظر رفع می‌شود.

استفاده از تجارب جهانی برای تلفیق سواد اطلاعاتی با برنامه درسی (مانند بروس، ۲۰۰۴)، در کنار توجه به الزامات و ضرورت‌های خاص رشته زبان و ادبیات عربی در این مسیر می‌تواند برنامه درسی این رشته را با اقتضائات روزگار اطلاعات و دانش هماهنگ کند و از این راه، روند توسعه اجتماعی، باروری علمی و اعتبار پژوهشی این رشته را شتاب بخشد.

پیشنهاد می‌شود گروهی متشکل از متخصصان در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نسبت به تجدیدنظر در برنامه درسی این رشته به قصد تلفیق سواد اطلاعاتی در آن اقدام کنند. برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی سواد اطلاعاتی در دانشگاه‌ها در شرایط فعلی برای تقویت سواد اطلاعاتی پایه و پیشرفته کمک‌کننده است. توصیه می‌شود پرسشنامه به‌کاررفته در این تحقیق هنجاریابی شود تا اطمینان بیشتری نسبت به نتایج حاصل از آن داشت. تعیین سطح سواد اطلاعاتی پایه و واقعی دانشجویان زبان و ادبیات عربی و بررسی رابطه آن با انواع متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای (از جمله عوامل زبان‌شناختی) و مقایسه نتایج آن با نتایج این تحقیق از نظر تعیین نقاط ضعف و قوت دانشجویان در این مهارت‌ها و تعیین بسترهای پژوهشی جدید کارگشاست. بررسی رابطه سواد اطلاعاتی با تجاری‌سازی و اشتغال‌زایی در این رشته هم کارگشاست. تحقیقات کیفی نیز بستری مناسب برای بررسی این سازه در میان دانشجویان، استادان و معلمان این رشته و رشته‌های مشابه است. ضمناً، برای ارتقای سطح سواد اطلاعاتی پیشرفته دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی کشور، مطالبی در باب شیوه‌های استفاده از منابع

اطلاعات چاپی و الکترونیکی، جست‌وجو، ارزیابی و کاربرد اطلاعات در عرصه‌های علمی و دانشگاهی، در درس «روش تحقیق و مأخذشناسی» پررنگ‌تر و برجسته‌تر شود و علاوه بر این، گنجانیدن مطالب آموزشی درباره روش‌های جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعات علمی و چگونگی استفاده از موتورهای ابرموتورهای کاوش اینترنتی در قالب این کارگاه‌های آموزشی کارگشاست.

کتابنامه

- امیری، زهرا؛ کیانی، حسن و چشمه‌سهرابی، مظفر (۱۳۸۸)، «تحلیل سواد اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهرکرد»، *اطلاع‌شناسی*، ۶ (۲۴)، ۱۱۹-۱۴۴.
- پاول، رونالد آر (۱۳۷۹)، *روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران*، ترجمه نجلا حریری، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- ترقی‌خواه دیلمقانی، نیره و محبوبه صادقی (۱۳۹۴)، «سنجش سواد اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز سمیرم، شهرضا و اصفهان براساس استانداردهای سواد اطلاعاتی برای دانشجویان آموزش عالی»، *فصلنامه دانش‌شناسی*، ۸ (۳۱)، ۱-۱۸.
- زاهد بابلان، عادل و رجبی، سوران (۱۳۹۰)، «بررسی وضعیت سواد اطلاعاتی دانشجویان»، *نشریه علمی پژوهشی فناوری آموزش*، ۵ (۴)، ۳۰۹-۳۱۶.
- سراجی، فرهاد و خداویسی، سارا (۱۳۹۳)، «مقایسه قابلیت‌های سواد اطلاعاتی دانشجویان حضوری و مجازی»، *نامه آموزش عالی*، ۷ (۲۸)، ۱۴۱-۱۶۰.
- سیامک، مرضیه و داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۸)، *ساخت و اعتباریابی پرسشنامه سنجش سواد اطلاعاتی پایه و واقعی دانشجویان مقطع کارشناسی، کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۲ (۱)، ۱۱۹-۱۴۶.
- شربتدار، حسن‌علی (۱۳۹۳)، «کارآفرینی آموزش و پژوهش در رشته زبان و ادبیات عربی، همایش ملی کارآفرینی و تجاری‌سازی رشته زبان و ادبیات عربی» (*چکیده مقالات*)، سمنان: دانشگاه سمنان.

قاسمی، علی حسین، دینانی، محمدحسین، داویرپناه، محمدرضا و شعبانی ورکی، بختیار (۱۳۸۶)، «هنجاریابی استانداردهای قابلیت‌های سواد اطلاعاتی (ای سی ار ال) برای جامعه دانشگاهی ایران»، *مطالعات تربیتی و روان‌شناسی (ویژه‌نامه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی)*، ۸ (۳)، ۷۷-۹۹.

مؤمنی، مرجان؛ ولی‌زاده، سعید و قربانی، راهب (۱۳۹۳)، «بررسی سواد اطلاعاتی دانشجویان سال آخر دانشگاه علوم پزشکی کرمان»، *کومش*، ۱۵ (۴)، ۵۰۲-۵۱۱.

مهدوی‌آرا، مصطفی و حیدریان شهری، احمدرضا (۱۳۹۳)، «بررسی علل ناکارآمدی آموزش زبان عربی (سرفصل دروس رشته و چالش‌های ورود به بازار کار)»، *همایش ملی کارآفرینی و تجاری‌سازی رشته زبان و ادبیات عربی (چکیده مقالات)*، سمنان: دانشگاه سمنان.

منابع الکترونیکی

پناهی‌روا، نفیسه و مخاطب، محمد (۱۳۹۳)، «بررسی میزان مهارت‌های سواد اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه علوم پزشکی همدان»، *اولین کنگره سراسری فناوری‌های نوین ایران با هدف دستیابی به توسعه پایدار، تهران، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، بازیابی در ۲ تیر ۱۳۹۵ از:*

http://www.civilica.com/paper-senaconf01-senaconf01_013.html

دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی (۱۳۹۵)، «برنامه‌های درسی مصوب گروه علوم انسانی (زبان و ادبیات عربی)»، بازیابی در تاریخ ۱۷ تیر ۱۳۹۵ از:

<http://www.msrt.ir/fa/prog/approvedcourses/forms/allitems.aspx>

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصل دوم، برگرفته از سایت وزارت کشور، معاونت امور حقوقی، مجلس و بین‌الملل در ۲۳ خرداد ۱۳۹۵ از:

<http://moi.ir/portal/file/showfile.aspx?id=ab40c7a6-af7d-4634-af93-40f2f3a04acf>

مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی (۱۳۹۵)، «آمار دانشجویان مؤسسات آموزش عالی کشور در رشته زبان و ادبیات عربی، سال تحصیلی ۹۴-۹۵» (فایل اکسس، پاسخ مکاتبه رسمی نویسندگان).

انگلیسی

Association of College and Research Libraries (2000), Information literacy competency standards for higher education. Retrieved 12 January 2016 via: www.ala.org/ala/acrl/acrlstandards/informationliteracycompetency.htm

Association of College and Research Libraries, Literatures in English Section (2007), "Research Competency Guidelines for Literatures in English", American Library Association. Retrieved 19 June 2016 via: <http://www.ala.org/acrl/standards/researchcompetenciesles>

- Brown, C. and Krumholz, L.R.(2002), Integrating information literacy into the science curriculum. *College & Research Libraries*, 63 (2), 111-123.
- Bruce, C.S. (2004), Information Literacy as a Catalyst for Educational Change. In: Danaher, Patrick A.(Ed.) *Lifelong Learning: Whose Responsibility and what is your contribution?*, The 3rd International Lifelong Learning Conference, 13-16 June 2004, Yeppoon, Queensland. Retrieved 15 May 2016 via: http://eprints.qut.edu.au/4977/1/4977_1.pdf
- Bruce, C.S. Edwards, S. & Lupton, M.(2006), Six frames for Information literacy education: a conceptual framework for interpreting the relationships between theory and practice. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5 (1), 1-18.
- California State University (2016), *Advanced Information Literacy Outcomes*. Accessed 15 February 2016 via: <https://www.csueastbay.edu/about/institutionaleffectiveness/wasc/archive/files/pdf/SLOs%20Information%20Literacy%20Upper%20Division%20Approved.pdf>
- Castells, Manuel (2010), *The Rise of the Network Society: Information Age (Vol.1)*, 2nd Edition. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Eisenberg, M.B.(2008), Information literacy: Essential skills for the information age. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*, 28 (2), 39-47.
- Emmett, A. & Emde, J.(2007), Assessing information literacy skills using the ACRL standards as a guide. *Reference Services Review*, 35 (2), 210-229.
- Krejcie, R.V. & Morgan, D.W.(1970), Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30 (3), 607-10.
- Lau, J.(2006), Guidelines on information literacy for lifelong learning. *IFLA, Veracruz*. Retrieved 13 May 2016 via: <http://libcmass.unibit.bg/ifla-guidelines-en.pdf>
- Mackey, T.P. & Jacobson, T.E.(2011), Reframing information literacy as a meta-literacy. *College & Research Libraries*, 72 (1), 62-78.
- Maughan, P.D.(2001), Assessing information literacy among undergraduates: A discussion of the literature and the University of California-Berkeley assessment experience. *College & Research Libraries*, 62 (1), 71-85.
- Mittermeyer, D. & Quirion, D.(2003), *Information Literacy: Study of Incoming First-Year Undergraduates in Quebec*. Quebec: Conference of Rectors and Principals of Québec Universities, 2003.
- Okapi, H.N. Adomah, E.B. Sefu A. & Kalule, E.(), An Advance Information Literacy Program for Postgraduate Students. Accessed 15 March 2016 from the Repository of the University of Nigeria via: http://www.unn.edu.ng/publications/files/12468_An_advanced_information_litracy_programme_for_postgraduate_students_.pdf
- Rockman, I.F.(2004), *Integrating Information Literacy into the Higher Education Curriculum: Practical Models for Transformation (The Jossey-Bass Higher and Adult Education Series)*.

الوعي المعلوماتي المتطور لدى طلاب أقسام اللغة العربية وآدابها في البلد، وعلاقته ببعض المتغيرات الديمغرافية والمكانية

محمد مهدي روشن چسلی*

استاذ مساعد في قسم اللغة العربية وآدابها بجامعة بيام نور

الملخص

تتمتع المهارات المعلوماتية المتطورة والتخصصية بأهمية كبيرة، إذ أنها تسهم في تقوية القدرات البحثية والإبداعية للطلاب، وتعمل على تنمية الإنتاج العلمي والتقني في كافة التخصصات الجامعية. لذا يهدف هذا البحث الإستقصائي إلى مقدار ومستوى الوعي المعلوماتي لدى طلاب أقسام اللغة العربية وآدابها في البلد، وعلاقته ببعض المتغيرات الديمغرافية والمكانية، حيث قام الباحثان بإعداد استبيانات لتحديد مقدار ومستوى الوعي المعلوماتي لدى هؤلاء الطلاب، وبعد المصادقة على صحتها ومناسبتها، تم تقديمها لعينات مكونة من ۳۹۲ طالباً من طلاب أقسام اللغة العربية وآدابها في عدة جامعات في البلد، ومن المراحل الدراسية المختلفة، خلال عامي ۹۴-۹۵ الدراسي. وطبقاً لنتائج البحث، كان معدل الوعي المعلوماتي لطلاب هذا التخصص أقل من المستوى المتوسط، وأقل من المستوى المطلوب، ولم يكن هناك اختلاف في مستوى الوعي المعلوماتي لهؤلاء الطلاب تبعاً لمتغير الجنس والجامعة التي يدرسون فيها، ولكن هذا المستوى كان مختلفاً بين طلاب المراحل الدراسية المختلفة، وبين طلاب السنة الدراسية الأولى وطلاب السنة الدراسية الأخيرة، وعموماً فإن إعادة النظر جدياً في المناهج الدراسية لهذا التخصص وإدراج المهارات المعلوماتية فيه هي أمر لا بد منه.

الكلمات الرئيسية: الوعي المعلوماتي، الطلاب، اللغة العربية وآدابها، إيران.